

PLATON

Indledning

Chr. Gorm Tortzen

Hvorfor læse Platon?

Første gang man møder Platons dialoger, kan de godt virke vanskelige at trænge ind i og underlige i deres tankegang. Hvad mener han egentlig, og hvorfor siger han det ikke bare ligeud, i stedet for at lade Sokrates og nogle andre mennesker diskutere side op og side ned uden at nå et klart resultat, som man kan forstå? Det korte svar er, at Platon vil have fat i de læsere, der ikke lader sig skræmme af at skulle tænke med selv uden at få færdige resultater serveret. Han vil med andre ord lære læseren at tænke filosofisk.

Sådan har dialogerne virket lige siden de blev skrevet i Athen for 2.400 år siden, da meget – eller snarere det meste – så anderledes ud end i det 21. århundredes Danmark. Noget af det fremmedartede forsvinder dog, hvis læseren ved lidt om det samfund og de mennesker, som dialogerne oprindeligt er skrevet til, og som optræder i dem. Til gengæld bliver teksternes ofte provokerende indhold så meget mere tydeligt, og de kræver, at læseren selv tager stilling til filosofiske problemstillinger, der som regel viser sig at være relevante også for nutidens mennesker. Det er Platons svar ikke nødvendigvis, men det gør dem ikke mindre interessante eller mindre indflydelsesrige. De har nemlig spillet en vigtig rolle i de mange århundreder, hvor Platons dialoger har sat dagsordenen for vestlig filosofi.

Den politiske udvikling i 400-tallets Athen¹

Vi begynder med en kort oversigt over bystaten Athens historie. Nutidens danskere og grækere bor i arealmæssigt store sta-

ter med mange indbyggere, men oldtidens grækerne levede i en af de over 1000 bystater, der var suveræne småstater langs Middelhavets og Sortehavets kyster. Bystaterne havde egne love, egen kalender, egne penge og egne religiøse fester – en lille del af dem ses på kort 1 og kort 4. Samtidig følte de græske bystater sig som en del af et fællesskab, der blandt andet viste sig i de store fællesgræske religiøse sportsfester i Olympia, Delphi og andre steder, hvor kun grækere måtte deltage.

Byernes befolkning bestod af tre hovedgrupper: frie borgere, indvandrede fra andre græske bystater og slaver. Den største bystat var i 400-tallet Athen, som i denne periode også blev den dominerende militære og kulturelle stat. Det er her Platons dialoger udspiller sig (kort 2 og 3).

Demokratiet blev indført i Athen i 507. Det nye samfund, hvor alle frie mandlige borgere over 20 år fik stemmeret, blev udsat for mange omvæltninger i de følgende år, særligt i krigen med det mægtige Perserriket. Det gælder ikke mindst slagene ved Marathon 490 og Salamis 480, der sikrede Athens og de græske bystaters selvstændighed. I de følgende årtier voksede Athens indflydelse og udviklede sig omkring 450 til et søimperium, der med hård hånd styrede de græske bystater i og omkring Ægæerhavet. Modsætningsforholdet til den anden førende bystat Sparta voksede, og i årene 431-404 udkæmpede de to byer en nådesløs krig om magten over det græske område, kun afbrudt af korte perioder med fred. Kampen endte med Athens betingelsesløse kapitulation og indsættelsen af en spartanervelig junta, der blev afsat året efter ved et folkeligt oprør i 403. Der var mange regnskaber at gøre op efter krigen, og retsagen mod Sokrates var konsekvensen af års opsparet vrede mod en intellektuel elite, som mange anså for samfundsnedbrydende og årsagen til Athens nederlag. Genopbyggelsen af demokratiet gik langsomt og var præget af megen bitterhed både mod Sparta og indbyrdes mellem Athens egne borgere, og byen genvandt aldrig sin tidligere økonomiske og politiske førerposition.

Den intellektuelle udvikling

Sofister og naturfilosoffer

Den demokratiske styreform stillede allerede fra begyndelsen helt nye krav til politiske ledere. Særligt debatterne på folkeforsamlingen (den øverste politiske myndighed) tvang lederne til en stil, hvor det overbevisende argument blev det nye våben i kampen om indflydelse i samfundet. Der opstod et nyt fag, som den kommende politiker måtte lære sig for at vide, hvordan man kommunikerer effektivt med andre mennesker – og særlig vigtigt: hvordan man får dem til at dele ens egen politiske holdning. Grækerne havde selvfølgelig altid brugt sproget til at argumentere for deres synspunkter, men det nye fag *retorik* systematiserede sprogets virkemidler til effektive redskaber.

En gruppe lærere i retorik, som kaldte sig selv *sofister*, 'kloge mænd', rejste fra by til by og underviste rige familiers teenagesønner i det nye fag. Kurserne var meget dyre og velbesøgte. Hos Platon optræder flere af sofisterne enten i omtale eller

Førsokratiske filosoffer og sofister

Filosoffer og sofister nævnt rundt om i Platons dialoger
(* angiver en af de såkaldte sofister)

Thales fra Milet (o. 585)

Pythagoras fra Samos (o. 540)

Heraklit fra Ephesos (o. 500)

Parmenides fra Elea (begyndelsen af 400-t)

Empedokles fra Akragas (midten af 400-t)

Anaxagoras fra Klazomenai (ca. 500-427)

Gorgias* fra Leontinoi (ca. 485-380)

Protagoras* fra Abdera (ca. 490-420)

Prodikos* fra Keos (ca. 470-400)

Hippias* fra Elis (ca. 470-390)

Thrasymachos* fra Chalkedon (ca. 455-380)

som personer i dialogerne, se faktaboksen og person- og sted-registret bag i bogen.

Samtidig – og i samspil med retorikkens udvikling som fag – opstod der en konflikt mellem en gammel og en ny opfattelse af verden. Gennem flere generationer havde en række enkelt-personer spekuleret over, hvordan verden egentlig er indrettet. I den gamle mytiske verdensopfattelse som man finder hos Homer, Solon og Herodot, spillede guderne på Olympen eller Skæbnen den afgørende rolle for verdens gang og menneskenes liv. Disse grundfæstede tanker blev langsomt og famlende afløst af nye forestillinger om naturen, *physis*, som en samlebetegnelse for alt, mennesket inklusive: Naturen består af urstoffer, som alting er dannet af og vender tilbage til igen. Parallelt hermed opstod en tanke, der har haft afgørende betydning for al europæisk tænkning lige siden: For at forstå verden man må skelne mellem det, vi kan observere med vores fem sanser, og en bagvedliggende virkelighed, som vi kun kan forstå med vores forstand. Den bagvedliggende virkelighed er uforanderlig og derfor også sand, i modsætning til det vi kun kan observere: *phainómena* eller fænomener.

Omkring år 500 f.Kr. optræder ordet *filosof*, 'en der holder af viden', for første gang, og de såkaldte naturfilosoffer udviklede mange og ofte meget fantasifulde modeller af verden, der ikke var baseret på naturvidenskabelige undersøgelser, sådan som man gør i dag, men udelukkende var resultatet af deres teoretiske overvejelser og en ubændig trang til at forstå verden omkring dem.

Værdikrisen

Studiet af naturen fik en konkurrent i midten af 400-tallet, hvor der blandt sofisterne kom en stigende interesse for mennesket selv og dets rolle i samfundet. Ligesom naturfilosofferne bevægede sofisterne sig længere og længere væk fra en mytisk verdensopfattelse med guderne som de egentlige årsager til verdens gang. Men resultatet blev et ganske andet: Flere af dem gik så langt som til at mene, at guderne ikke spiller nogen rolle for

menneskenes liv (eller at de slet ikke er til), at der ikke findes guddommelige love, og at kun mennesket selv bestemmer sit liv. Disse tanker var i tråd med demokratiets grundidé om, at et flertal af borgere kan vedtage en bestemt politik, altså fastlægge hvad der er rigtigt og forkert for samfundet og den enkelte. Nogle gik så vidt som til at mene, at ethvert menneske har lov, ja nærmest pligt til at realisere sine drømme uden hensyn til konsekvenserne for andre mennesker. Andre sofister gik ind for, at begreber som *sand* og *falsk* kun var baseret på vaner. De mente derfor, at ingen påstand var mere sand end en anden, og at alle synspunkter derfor egentlig er lige gode eller dårlige. Det gælder kun om at overbevise andre om ens eget synspunkt. Protagoras, en af de store sofister, formulerede det sådan: 'Mennesket er altings målestok'. Hermed mente han, at hvert enkelt menneske selv suverænt kan afgøre, hvad vedkommende vil mene om et eller andet, fordi der ikke eksisterer nogen absolut sandhed, kun diverse gæt, altså en ekstrem form for relativisme.

Den slags radikale synspunkter blev mødt med modstand og foragt fra mange sider, men blandt de toneangivende i Athen og andre steder blev de mere og mere almindelige. Konflikten mellem gammelt og nyt må have været ret velkendt også i den brede befolkning, for den kan spores både i samtidens dramaer og historieskrivning.

Sokrates

Under retssagen, der førte til Sokrates' dødsdom i 399, omtaler han sig selv som 70-årig, han blev altså født omkring 469. Han var søn af billedhuggeren Sophroniskos og jordemoderen Phainarete og havde levet længe nok til både at opleve Athens storhed og fald. Han skrev aldrig noget som helst, og det er vigtigt at huske, at alt hvad vi ved om ham, udelukkende stammer fra andre, der har skrevet om ham.

I et afsnit af dialogen *Phaidon* lader Platon den gamle Sokrates se tilbage på sit liv og på sin udvikling fra begejstret tilhænger af den nye naturfilosofi til en intens interesse for mennesket og dets måde at leve sit liv på, med andre ord en interesse for

etik. Naturfilosofien skuffede hurtigt, for den kunne ikke give svar på det spørgsmål, den unge mand helst ville vide noget om: Hvordan skal man leve for at være et lykkeligt menneske? Derfor vendte han naturfilosofien ryggen og begyndte sin egen efterforskning ved at udspørge sine medborgere og tilrejsende fremmede.

Omkring 425 var den nu midaldrende Sokrates blevet en kendt person i Athen, som havde samlet en skare beundrere omkring sig, først og fremmest unge mænd fra det athenske aristokrati. På gaden i Athen konfronterede han sine medborgere og tilrejsende sofister med vanskelige og ofte ubehageligt afslørende spørgsmål om deres (ofte ikke-eksisterende) viden. Det gjaldt som sagt særligt deres overvejelser om, hvordan et menneske bør leve sit liv. Både hans og hans tilhængeres liv og 'forskning' blev parodieret i komedien *Skyerne* af Aristophanes (423), der blander naturfilosofi, sofistundervisning og almindelig bysladder godt og grundigt sammen. Komediens formål er at gøre grin med den mærkelige Sokrates og hans underlige idéer, men bag alle løjerne skimter man konturen af den person, der fik afgørende indflydelse på den følgende generation af Sokrates-tilhængere.

Vigtige årstal

507	Demokratiet indføres i Athen
499-479	Perserkrigene
469	Sokrates fødes
431-404	Den peloponnesiske Krig mellem Athen og Sparta
427	Platon fødes
404-403	De 30 tyranner
403	Demokratiet genindføres
399	Sokrates dømmes og henrettes, Platon forlader Athen
385	Platon grundlægger Akademiet i Athen. Her skriver han sine dialoger
347	Platon dør, og Speusippos overtager ledelsen af Akademiet

Den historiske og den litterære Sokrates

Det er meget let at glemme, at den Sokrates, som optræder hos Platon (og hos Xenophon, en anden Sokratesbeundrer) selvfølgelig har en historisk baggrund, men at det er forfatterne, der former en litterær person. Det er derfor umuligt og måske heller ikke så interessant at bruge tid på at undersøge, hvem den 'rigtige', dvs. den historiske Sokrates var. Det er den litterære person, der har spillet den afgørende rolle i filosofien – selvom de fleste læsere har tendens til at glemme det. Og det er netop forfatterens mening.

Platon

Den mest omfattende beskrivelse af Sokrates skyldes hans elev Platon. Platon blev født 427 f.Kr. i en athensk aristokratisk familie, der kunne føre sin slægt tilbage til Athens konger i den mytiske fortid. Han og hans to lidt ældre brødre gennemgik den samme traditionelle opdragelse som andre drenge fra overklassen fik: først undervisning i musik, idræt, læsning, skrivning og litteratur, særlig alle grækernes fælles referenceramme Homer – Platon kan sin Homer udenad og lader sine dialogpersoner citere ham flittigt. Senere fulgte en kort obligatorisk militæruddannelse – og måske et par kurser hos en sofist. Hans liv blev voldsomt forandret, da han som atten-tyveårig kom ind i kredsen omkring Sokrates. For Platon betød dette møde en livslang beskæftigelse med de tanker, som Sokrates satte i gang hos ham, og som udmøntede sig i hans dialoger. I en slags selvbiografi i *Det syvende Brev* beskriver Platon sin frustration og vrede over den politiske udvikling i Athen, både da demokratiet blev sat ud af kraft i 404 og efter dets genindførelse, hvor anklagen mod hans lærer Sokrates resulterede i en dødsdom i forsommeren 399. Platon reagerede ved at forlade byen og tage på en længere udlandsrejse. Den ved vi ikke meget om, ud over at han besøgte tyrannen Dionysios i Syrakus på Sicilien. Tilbage i Athen omkring 385 grundlagde han lidt uden for bymuren sit *Akademi*, der med tiden blev samlingssted for venner fra udlandsrejsen og lokale og tilrejsende unge grækere med inte-

resse for filosofi. I disse omgivelser blev Platons dialoger til, men man kan ikke med nogen sikkerhed afgøre, hvilken rækkefølge han skrev dem i. Han døde 80 år gammel i 347 og efterlod Akademiet til sin nevø Speusippos. I de næste århundreder fortsatte studerende ved Akademiet at læse og fortolke Platons skrifter, hvilket utvivlsomt er hovedårsagen til, at de er blevet bevaret for eftertiden.

Dialoggenren

Hele Platons forfatterskab er bevaret – hvilket er en sjældenhed blandt antikke forfattere. Stort set alle hans værker er dialoger, dvs. tekster der giver sig ud for at være nedskrifter af samtaler mellem to eller flere personer. Nogle dialoger er *dramatiske* og består udelukkende af deltagernes replikker ligesom i et skuespil, andre er *refererende* og lader en person genfortælle og kommentere en tidligere samtale. Platon optræder aldrig selv som samtalepartner i sine dialoger, og dialoggenren har den store pædagogiske fordel, at forfatteren ikke selv behøver

Thrasylllos' tetralogier

Kort efter Kr.f. udgav den græske filosof og astrolog Thrasylllos en kanon for Platons skrifter. Han inddelte dem i ni grupper på hver fire dialoger, *tetralogier*, og det skyldes først og fremmest ham, at hele Platons forfatterskab (og et par ekstra tekster) er bevaret i deres helhed, dvs. i ni tetralogier eller 36 dialoger.

- 1: Euthyphron, Sokrates' Forsvarstale, Kriton, Phaidon
- 2: Kratylos, Theaitetos, Sofisten, Statsmanden
- 3: Parmenides, Philebos, Symposion, Phaidros
- 4: Alkibiades, Den anden Alkibiades, Hipparchos, Rivalerne
- 5: Theages, Charmides, Laches, Lysis
- 6: Euthydemos, Protagoras, Gorgias, Menon
- 7: Den store Hippias, Den lille Hippias, Ion, Menexenos
- 8: Kleitophon, Staten, Timaios, Kritias
- 9: Minos, Lovene, Epinomis, Breve

at give sin mening til kende, men kan overlade det til læseren at reflektere over, om samtalerpartnerne har ret eller ej. Det særlige ved dialogen som genre er dens evne til at lokke læseren til at glemme, at der er tale om fiktion. Det betyder, at personerne i dialogerne meget let forveksles med de historiske personer, som forfatteren har ladet sig inspirere af, men som han selv digter videre på.

Tidligere mente Platonforskningen at kunne påvise en filosofisk udvikling i forfatterskabet, der bevægede sig væk fra en tidlig periode, hvor Platon var stærkt påvirket af den historiske Sokrates. I senere udviklingstrin skulle Platon så have udviklet sine egne holdninger og lagt dem i munden på hovedpersonen. Denne opfattelse er i de senere år blevet problematiseret ud fra mange forskellige synspunkter, og afløst af en udbredt holdning om, at man ikke kan genskabe en særlig filosofi, der kendetegner den historiske Sokrates – og at det også er uinteressant, fordi det som før nævnt er den litterære person, der er den vigtige.

Dialogtyper

Derimod er der god mening i at skelne mellem tre hovedtyper af dialoger med hvert sit formål:

- *Den aporetiske dialog* som efterlader både dialogens personer og læseren i *aporía*, dvs. fuldstændig vildrede om, hvordan man skal svare på det spørgsmål, som blev stillet ved dialogens begyndelse, og som Sokrates sammen med en eller flere personer har søgt at besvare. Som regel er det Sokrates, der til at begynde med får stillet et spørgsmål, som han ikke kan svare på, og som det efter en nøjere undersøgelse viser sig, at ingen anden – heller ikke den selvsikre spørger – kan give et dækkende svar på. Samtalen ender derfor i *aporía*. Disse dialoger er som oftest dramatiske. Eksempler herpå er *Alkibiades*, *Protagoras*, *Den lille Hippias*, *Gorgias*, *Laches*, *Lysis*, *Charmides* og *Menon*.

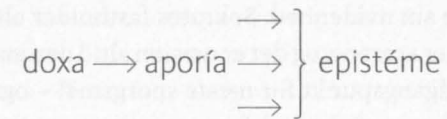
- *Den metafysiske dialog* er som regel refererende: nogen refererer en samtale, hvor Sokrates drister sig til at bygge oven på en aporetisk samtale og give et forslag til, hvordan et svar kunne være. Da Sokrates fastholder, at han intet selv ved, bliver disse svar formuleret som formodninger, ofte i myteform eller lagt i munden på andre. De mest markante eksempler er *Phaidon*, *Symposion* og *Staten*.
- *Den kritisk-konstruktive dialog* giver Sokrates en tilbagetrucken eller slet ingen plads blandt samtalepartnerne, ligesom dialogfiktionen træder i baggrunden. De filosofiske emner er ofte meget komplicerede og behandles i et teknisk og svært tilgængeligt sprog. De er tydeligvis ikke skrevet til begyndere, og i flere af dem fremsætter en anonym fremmed samtalepartner sine teorier om den fysiske verdens indretning, om lovgivning og styre i en bystat. Til denne gruppe hører *Theaitetos*, *Sofisten*, *Statsmanden*, *Timaios*, *Kritias*, *Lovene* og *Epinomis*.

Denne opdeling skal ikke tages alt for firkantet. Mange dialoger indeholder således elementer, der kan henføres til både den første og den anden gruppe.

Den sokratiske metode

Man skal ikke have læst mange sider Platon, før man giver hans helt Sokrates ret i, at 'jeg altid siger det samme om det samme', som han selv formulerer det. Det gælder særligt hans måde at udspørge folk på, når han skal undersøge, om samtalepartnerens mening (*doxa*) om et eller andet emne nu også er rigtig. Han påstår altid (med det man kalder *sokratisk ironi*), at han ikke selv kender svaret, men metoden er han aldrig i tvivl om. Det samme gælder hans faste overbevisning om, at der findes et rigtigt, dvs. et sandt svar på alting, fordi der findes en absolut sandhed. På dette punkt er han i evig strid med sofisterne, og han gentager gang på gang, at der ingen problemer er med sandheden selv, kun med vores evne til at forstå den. 'Sandheden kan man ikke modbevise', som han ofte siger.

Grundmodel for erkendelsesteorien

Sokrates' spørgeteknik er en slags tema med variationer. Grundlæggende er det simple spørgsmål 'hvad er x?' Spørgsmålet er beregnet på at afgrænse x i forhold til andre ting, altså at give en definition. Fx skal spørgsmålet 'hvad er en læge?' definere lægen i forhold til andre fagfolk. Tit misforstår samtalepartneren i første omgang spørgsmålet og prøver at svare på, *hvordan* lægen er: fremragende, den vigtigste fagmand osv. Sokrates forklarer så, hvordan spørgsmålet skal forstås, og gentager det.

Ofte er spørgsmålet for vanskeligt for den adspurgte (fx hvad er tapperhed, selvbeherskelse, dygtighed osv?), og Sokrates sætter derfor abstraktionsniveauet ned ved at stille to-tre spørgsmål om konkrete ting, der tilsyneladende er ganske irrelevante, men i virkeligheden skal lære samtalepartneren selve spørgsmål-svarteknikken. Herefter vender han tilbage til det oprindelige spørgsmål. Metoden er nært knyttet til et righoldigt eksempelmateriale, som Sokrates henter fra hverdagen. Her optræder heste, æsler og hunde, tømrere, skomagere og læger – så hyppigt og systematisk, at nogle diskussionsdeltagere ligefrem gør grin med det.

Spørgsmålene er tit temmelig nærgående og udstiller samtalepartnerens ureflekterede opfattelse, *doxa*, på en måde, der ikke sjældent udløser en aggressiv reaktion. Sommetider afbødes en forventet vrede ved at forskyde spørgesituationen: 'Hvad nu hvis nogen spurgte os to om ..., hvad ville vi så svare?' eller: 'Nu kunne en sige: "Jamen Sokrates, hvordan kan du mene at..."', hvilket gør situationen mindre ubehagelig for den anden – i hvert fald i første omgang.

En undersøgelse, *élenchos*, består af en kæde af spørgsmål, som på det dramatiske plan har til hensigt at tvinge svareren til selv at opdage sin uvidenhed. Sokrates fastholder altid, at han ikke selv kender svarene, og det er næsten altid den andens svar, der danner udgangspunkt for næste spørgsmål – også selvom Sokrates (og læseren) har på fornemmelsen, at det ikke kan være rigtigt. På et tidspunkt sammenligner han så resultatet med de tidligere svar, som viser sig at modsige sig selv. Samtalen er med andre ord endt i *aporía*.

Mange dialoger ender som sagt dér, mens Sokrates i andre forsigtigt forsøger at finde en vej ud af aporien. Her er han ikke på sikker grund, og hans forsøg på at opnå en sand viden, *epistémé* om et eller andet bliver aldrig andet end formodninger, og han eksperimenterer derfor med flere forskellige veje fra *aporía* til *epistémé*, som delvis udelukker hinanden. Her som overalt i Platons dialoger skal man huske, at de ikke er tænkt som filosofiske lærebøger med endegyldige svar. Det er ikke uden grund, at man har kaldt Platons dialoger for åbne bøger, der inviterer læseren til selv at deltage aktivt i den filosofiske undersøgelse og fortsætte, hvor dialogpersonerne holder op.

BIBLIOGRAFISK NOTE

Platons mange citater fra den klassiske litteratur er anført i fodnoterne. Oversætterne har brugt Homers *Iliade* og *Odyssé* i Otto Steen Dues oversættelse, Hesiods *Theogoni* og *Værker og Dage* i Lene Andersens oversættelse og Jørgen Mejers oversættelser af de førsokratiske filosoffer. De øvrige citater er oversat af oversætterne selv.

De førsokratiske filosoffer citeres med henvisning til standardværket Hermann Diels & Walther Kranz: *Die Fragmente der Vorsokratiker* (1951), fx 'DK Heraklit 82'.

De lyriske digtere citeres med henvisning til nummereringen i David A. Campbell: *Greek Lyric I-V* (1982-1993).

Fragmenter af tragedieforfattere citeres efter August Naucks nummerering.

Diogenes Laertios forkortes DL.